

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterranee
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 3

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 33, 2023, 3

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Gorazd Bajc, Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Devan Jagodic (IT), Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Aleksej Kalc, Urška Lampe, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Vojislav Pavlovič (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premovič (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Polona Tratnik, Boštjan Udovič, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjevič, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Boštjan Udovič, Žiga Oman, Veronika Kos

**Gostujoča urednica/Guest Editor/
Editrice ospite:**

Mateja Matjašič Friš

Prevajalka/Traduttrice/Translator:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*® / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*®

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdj@gmail.com, **internet:** https://zdj.si

Redakcija te številke je bila zaključena 29. 09. 2023.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS)

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA): Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); Directory of Open Access Journals (DOAJ).

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza* / *This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.*

Navodila avtorjem in vsi članki in barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdj.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: https://zdj.si/it/.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website https://zdj.si/en/.

VSEBINA / *INDICE GENERALE* / CONTENTS

- Andrej Mečulj:** Epigrafska spomenika s homerskim napisom na fontiku in na Pretorski palači v Kopru 401
Monumenti epigrafici con iscrizione omerica sul fontico e sul Palazzo pretorio a Capodistria
Epigraphic Monuments with a Homeric Inscription on the Fontico and on the Praetorian Palace in Koper
- Aleksandro Burra:** I possedimenti del monastero benedettino di S. Nicolò d'Oltra (1771) 413
The Properties of the Benedictine Monastery of S. Nicolò d'Oltra (1771)
Posesti benediktinskega samostana sv. Nikolaja v Valdoltri (1771)
- Diana Košir:** Kulturna in jezikovna dediščina Hijacinta Repiča, frančiškana pri sv. Ani v Kopru 471
Patrimonio culturale e linguistico di Hijacint Repič, francescano del monastero di Sant'Anna di Capodistria
Cultural and Linguistic Heritage of Hijacint Repič, Franciscan at St. Anne's in Koper
- David Hazemali:** Safeguarding Liberty? Repressive Measures Against Enemy Aliens and Community Resilience in WWI United States: The Slovenian-American Experience 489
Proteggere la libertà? Misure restrittive contro gli stranieri nemici e resilienza della comunità nella prima guerra mondiale negli Stati Uniti: L'esperienza sloveno-americana
Varovanje svobode? Represivni ukrepi proti sovražnim tujcem in odpornost etnične skupnosti v ZDA med prvo svetovno vojno: izkušnja slovensko-ameriške skupnosti
- Špela Chomicki, Renato Podbersič & Darko Friš:** Nemška okupacija in organizacija Štajerske domovinske zveze v Ptujem okrožju 503
Occupazione tedesca e l'Unione patriottica della Stiria nel Distretto di Ptuj
The German Occupation and the Organisation of the Styrian Homeland Association in the Ptuj District
- Tadeja Melanšek & Darko Friš:** »Nov hram učenosti«: Ustanovitev Pedagoške akademije v Mariboru. 515
Un «Nuovo tempio del sapere»: L'istituzione dell'Accademia pedagogica di Maribor
*“New Temple of Learning”:
The Establishment of the Pedagogical Academy in Maribor*

Janez Osojnik: Demosova plebiscitna pobuda: analiza spominske literature in dogajanje konec oktobra in v začetku novembra 1990 527	Pirkovič Jelka: The Role of Media Reports in the Democratisation of Archaeological Heritage Management – The Case of Slovenia 557
<i>L'iniziativa plebiscitaria del Demos: un'analisi della letteratura memoriale e degli sviluppi a fine ottobre e inizio novembre 1990</i>	<i>Il ruolo dei servizi giornalistici nella democratizzazione della gestione del patrimonio archeologico – il caso della Slovenia</i>
<i>The Demos Plebiscite Initiative: An Analysis of the Memoirs and the Developments at the End of October and Beginning of November 1990</i>	<i>Vloga medijskih poročil pri demokratizaciji upravljanja arheološke dediščine – primer Slovenije</i>
Dejan Valentinčič: Primerjava (ustavno)pravnega položaja, udejanjanja manjšinskih pravic in javnega financiranja skupnosti Slovencev v državah z območja nekdanje SFRJ in skupnosti konstitutivnih narodov nekdanje SFRJ v Sloveniji 537	Igor Ivanović: Can AI-assisted Essay Assessment Support Teachers? A Cross-sectional Mixed-methods Research Conducted at the University of Montenegro 571
<i>Paragone tra lo statuto costituzionale-legale e l'implementazione dei diritti delle minoranze, nonché tra il finanziamento pubblico alle comunità slovene nelle repubbliche dell'ex Jugoslavia, e alle comunità delle nazioni costituenti dell'ex Jugoslavia residenti in Slovenia</i>	<i>Può la valutazione dei saggi con l'aiuto dell'intelligenza artificiale sostenere gli insegnanti? Uno studio trasversale con l'uso di metodi misti condotto presso l'Università del Montenegro</i>
<i>A Comparison of the Constitutional-Legal Status, the Implementation of Minority Rights and the Public Financing between Slovenian Communities in the Republics of Former Yugoslavia and Communities of Constitutive Nations of Yugoslavia in Slovenia</i>	<i>Ali lahko ocenjevanje esejev s pomočjo umetne inteligence reši profesorje? Navzkrižna raziskava z uporabo mešanih metod izvedena na Univerzi v Črni gori</i>
	Kazalo k slikam na ovitku 591
	<i>Indice delle foto di copertina</i> 591
	<i>Index to images on the cover</i> 591

NEMŠKA OKUPACIJA IN ORGANIZACIJA ŠTAJERSKE DOMOVINSKE ZVEZE V PTUJSKEM OKROŽJU

Špela CHOMICKI

Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: spela.chomicki@scnr.si

Renato PODBERSIČ

Študijski center za narodno spravo, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: renato.podbersic@scnr.si

Darko FRIS

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: darko.fris@um.si

IZVLEČEK

Avtorji v prispevku na podlagi arhivskih virov in znanstvene literature obravnavajo obdobje začetka druge svetovne vojne in predstavitev okupacije mesta Ptuj. V uvodu je v prispevku predstavljena izvedba vnaprej pripravljenih ukrepov, ki so pripomogli k hitri vzpostavitvi nemške oblasti na Ptuj. Nemški okupator je kot edino politično organizacijo na območju Spodnje Štajerske ustanovil Štajersko domovinsko zvezo. Njen glavni namen je bil s sistematičnimi ukrepi čim prej ponemčiti zasedeno ozemlje. V prispevku sta predstavljena organizacija in delovanje Štajerske domovinske zveze v ptujskem okrožju.

Ključne besede: druga svetovna vojna, nemška okupacija, Štajerska domovinska zveza, politična organizacija, Spodnja Štajerska

OCCUPAZIONE TEDESCA E L'UNIONE PATRIOTTICA DELLA STIRIA NEL DISTRETTO DI PTUJ

SINTESI

Nel saggio, basato su fonti d'archivio e testi storici, gli autori trattano il periodo dell'inizio della seconda guerra mondiale con l'occupazione della città di Ptuj. Nel testo viene presentata l'attuazione di misure che nella città di Ptuj contribuirono a stabilire rapidamente il potere tedesco. L'occupante fondò l'Unione patriottica della Stiria come unica organizzazione politica concessa nella regione della Bassa Stiria. Il suo scopo principale era quello di rendere con misure sistematiche quanto prima tedesco il territorio occupato. Nel saggio viene presentata l'organizzazione e il funzionamento dell'Unione patriottica della Stiria nel distretto di Ptuj.

Parole chiave: Seconda guerra mondiale, occupazione tedesca, Unione patriottica stiriana, organizzazione politica, Bassa Stiria

UVOD¹

Druga svetovna vojna je slovensko ozemlje neposredno zajela z nemškim napadom na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941. Celotno zasedeno ozemlje so si med seboj razdelili štirje okupatorji (nemški, italijanski, madžarski in hrvaški). Preučevano območje Spodnje Štajerske z mestom Ptuj je v nekaj dneh zasedel nemški okupator. Razkosanju slovenskega ozemlja je po nekaj dneh vojaške uprave sledila vpeljava nemške civilne uprave pod vodstvom gavlajterja Sigfrieda Uiberreitherja. Uvedba nemškega okupacijskega sistema je z različnimi vrstami raznarodovalnih ukrepov v čim krajšem času poskušala germanizirati zasedeno območje (Ferenc, 2006a, 73–78).

Za Nemce je bila »rešitev slovenskega vprašanja« prioritetnega pomena zaradi želje po čimprejšnji formalnopравни priključitvi Spodnje Štajerske k Tretjemu rajhu. Enako so nameravali storiti z zasedenimi območji Koroške in Kranjske (območje Gorenjske in Mežiške doline). Funkcionarji, ki so bili postavljeni na vodilna mesta civilne uprave, so bili neposredno odgovorni Adolfu Hitlerju. Do dokončne priključitve navedenih območij zaradi več razlogov sicer ni prišlo, a kljub temu so s sistematičnimi ukrepi in z uvajanjem nemške zakonodaje izvajali vse močnejši ponemčevalni pritisk nad slovenskim prebivalstvom. Prvi korak pri »rešitvi slovenskega vprašanja« so bile množične prisilne izselitve prebivalstva, ki jim je sledila nemška kolonizacija in nato prisilna asimilacija preostalih delov slovenskega prebivalstva (Ferenc, 2006b, 14–17; Griesser-Pečar, 2007, 37–39).

Želja po formalni in pravni priključitvi zasedenega ozemlja Nemškemu rajhu je izvirala iz prepričanja, da so Nemci ozemlje Spodnje Štajerske »osvobodili« Kraljevine Jugoslavije, kar je razvidno tudi iz Uiberreitherjevega nagovora ob nastopu na svojo funkcijo:

Naš firer mi je kot načelniku civilne uprave dal z današnjim dnem vso izvršujočo oblast nad Spodnjo Štajersko. [...] Ko je pred 23 leti sovražnik zajel del naše lepe domovine, je bil rop te dežele izvršen proti volji njenega delovnega in zvestega prebivalstva. Tuje jugoslovansko gospostvo Vam je prineslo veliko trpljenja. Mesta in vasi so bile brezobzirno izropane, kmet in delavec pa sta prišla na beraško palico. Sedaj Vas je Adolf Hitler zopet osvobodil.

Stara povezanost z Nemčijo je zopet vzpostavljena in kmalu bo firer pridružil Spodnjo Štajersko kot dragocen sestavni del velenemškemu Rajhu. (Landesarchiv Steiermark, Plakatsammlung, PI-P-1941-0072, leto 1941)

Vse od druge polovice 19. stoletja so bila mesta Maribor, Ptuj in Celje znana kot »nemške trdnjave«, saj je v primerjavi z večinsko slovensko govorečim podeželjem v omenjenih mestih živelo večje število nemško govorečega prebivalstva. Na oblikovanje tamkajšnjih kulturnih usmeritev, del katerih je bil tudi jezik, je izdatno vplival čedalje močnejši nemški imperializem, ki se je še zlasti okrepil na začetku 20. stoletja (Štuhec, 2020, 207). Po avstrijskem popisu je leta 1910 v Mariboru in na Ptuj okrog 80 odstotkov prebivalstva opredelilo nemščino kot prvi občevalni jezik. Po priključitvi spodnještajerskega ozemlja h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev se je glede na popis iz leta 1921 za nemško govoreče prebivalstvo opredelilo le še okrog 20 odstotkov ljudi. Kljub temu moramo biti pri interpretaciji rezultatov pozorni na različne načine izvajanja popisov v obeh državah (Jenuš & Valentinčič, 2022, 668–669). Osnova nemškega okupacijskega sistema je tako slonela na »ponovnem«² ponemčenju zasedenega ozemlja, kar je jasno razvidno iz znane izjave Adolfa Hitlerja: »Naredite mi to deželo spet nemško!« (Godeša, 2012, 434). Kako pomembno je bilo zasedeno ozemlje Spodnje Štajerske, poleg namena po priključitvi, kažejo tudi obiski najvišjih nacističnih voditeljev. Še pred najbolj znanim Hitlerjevim obiskom Maribora 26. aprila 1941 je mesto 18. aprila 1941 obiskal Heinrich Himmler. Himmler je Maribor obiskal tudi dve leti kasneje, in sicer 4. maja 1943 (Čepič & Guštin, 2005, 48–50).

NEMŠKA OKUPACIJA PTUJA

Na cvetno nedeljo, 6. aprila 1941, so nemške enote 51. pehotnega korpusa druge nemške armade začele svoj prodor proti jugoslovanskim obrambnim položajem Dravske divizije, ki so bili postavljeni v dveh obmejnih linijah (Radgona-Ptuj in Šentilj-Maribor) (Kladnik & Matjašič Friš, 2021, 814). Hitro napredovanje vojaških enot je podprlo nemško bojno letalstvo, ki je na območju Ptujkega polja še istega dne začelo obstreljevati most in kolono jugoslovanske vojske pri naselju Turnišče pri Ptuj. Prva nemška enota, ki je prispela na Ptuj, je bila nemška udarna kolesarska četa pod vodstvom poročnika Klopferja, natančneje 8. aprila ob 12.30 uri.³ Po manjšem

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0380: *Kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin na slovenskem ozemlju v 20. stoletju*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

2 Nacistična politika je bila pogojena z revanšističnimi in ekspanzionističnimi težnjami, ki naj bi pripeljale do razširitve nemškega kulturnega in življenjskega prostora (Godeša, 2012, 434; Godeša, 2015, 418–419).

3 Na isti dan je v nemške roke padel tudi Maribor (cf. Prebilič & Dreu, 2022, 197–199).

spopadu ob reki Dravi se je poročnik Klopfer vrnil pred mestno hišo. V kavarni Evropa je nato imenoval inž. Franza Celottija za *komisaričnega župana*. Iz dokumenta je razvidno, da so bili ob imenovanju prisotni še: Rudolf Artenjak, Karl Kasper, Paul Pirich, Franz Korsche, Fritz Wegschaider in Hans Slawitsch. Franz Celotti je še isti dan obvestil prebivalce mesta o prevzemu položaja mestnega župana. Obenem so bili prebivalci takoj ob nemški zasedbi pozvani k takojšnji predaji orožja v roke mestne policije. V pozivu je Celotti dodatno opozoril meščane, da bi bilo neupoštevanje danih navodil najstrožje kaznovano po vojaški oblasti⁴ (Mavrič Žižek, 2018, 236–240).

Nemci so 8. aprila 1941 ob prevzemu oblasti na Ptuju in ob imenovanju začasnega komisarja občine Ptuj začeli izvajati vnaprej pripravljene ukrepe. Ptujski Nemci, ki so bili člani Kulturbunda, so že pred nemško okupacijo Spodnje Štajerske začeli pripravljati ukrepe, ki so bili del načrtov o ureditvi Spodnje Štajerske in njeni priključitvi Tretjemu rajhu. Načrte je oblikoval dr. Helmut Carstanjen, vodja Inštituta za jugovzhodno nemštvo (Südostdeutsches Institut) v Gradcu. Omenjeni inštitut so ustanovili leta 1938 in njegovo delovanje je bilo usmerjeno v pripravo okupacijske raznarodovalne politike, ki so jo želeli podkrepiti z »znanstveno podlago«. Poleg opredelitve nemškega kulturnega in življenjskega prostora so utemeljevali vindišarsko teorijo. Navodila za pripravo elaboratov so zajemala več točk, od načrtov prevzema oblasti, izselitvah/izgonu slovenskega prebivalstva, naselitvah Volksdeuscherjev, popisa objektov do popisa prebivalstva. Ptujski Nemci, ki so bili člani Kulturbunda, so v skladu z omenjenimi navodili dokumente, naslovljene *Sofortmaßnahmen – takojšnji ukrepi*, pripravili že leta 1940. Ptujski Kulturbund je izvedel prvo analizo prebivalstva glede narodnostne pripadnosti, in katero so želeli vnaprej ugotoviti, koliko ljudi je spadalo v skupino z »nemškim poreklom« in kakšen obseg ljudi bi bilo treba s preučevanega območja izseliti. Iz prve analize podatkov o prebivalstvu so poročali, da bi bilo s ptujskega območja treba izseliti okrog 5 odstotkov prebivalstva. Nadalje je bil izdelan strateški načrt, ki je poleg geografskih in zgodovinskih podatkov vseboval opise gospodarskih, upravnih, političnih, kulturnih, poštnih in prometnih razmer (Ferenc, 1960, 69–70; Godeša, 2012, 434–435; Mavrič Žižek, 2018, 245–246; Šuligoj, 2001, 115).

Takojšnji ukrepi, ki so ob izvedbi zagotavljali hitro vzpostavitev nemške uprave v mestu, so skupno obsegali enajst točk. Ukrep številka 1 in 2 obsegata sezname pomembnih strateških točk, za katere je

bilo navedeno, da jih je bilo treba čim prej zasesti, zapleniti ali zavarovati. Kot najpomembnejše zgradbe v mestu so bile navedene upravne zgradbe (stara in nova mestna hiša), pošta in telegrafska postaja, zgradba policije, železniška postaja, okrajno sodišče, davčni urad, posojilnica in vsa šolska poslopja. Navedli so obvezno zavarovanje zemljiških knjig in zaščito električnega omrežja ter preučitev stanja mostu. Hkrati je bilo navedeno, da je bilo treba izvesti blokado banke in posojilnice, izvesti zaplembo motornih vozil, zagotoviti varnost zalog živil v mestu, začasno ukiniti delovanje trgovin, izvesti zasedbo in zaplembo bencinske črpalke ter zavarovati društvene prostore in njihova sredstva.⁵ Nemškim enotam je bilo zapovedano, da naj oblast v mestu prevzamejo s čim manjšim obsegom povzročene materialne škode, pri čemer je šlo predvsem za ohranitev starega mestnega jedra in rimskih spomenikov ter svetišč rimskega boga Mitre v okolici Ptuja (Mavrič Žižek, 2016, 42–43).

Ukrep z zaporedno številko 3 je obsegal vnaprej pripravljen seznam oseb za takojšnjo aretacijo. V *Zgodovinskem arhivu na Ptuju* sta bila najdena dva seznama oseb⁶ za takojšnjo aretacijo. Po pregledu obeh seznamov smo ugotovili, da so navedene iste osebe, vendar je v nekaterih primerih prihajalo do razlik v zapisih zaradi ponemčevanja slovenskih imen ali priimkov. Seznam je skupno obsegal 39 oseb. Prve tri osebe na seznamu za aretacijo so bili ptujski Judje: Ignaz Sonnenschein, Hinko Sonnenschein in Oskar Marič. Preostalih 36 oseb so opredelili kot »sovražne Nemcem«, medtem ko je večina od njih bila članov ptujskega Sokola (Chomicki, 2022, 36–37). Nagli ukrepi so pod številko 4 zajemali tudi aretacijo vseh Slovencev in primorskih Slovencev (poimenovali so jih *Tschutschen*), ki so se na območje Spodnje Štajerske priselili po letu 1914. Na začetku besedila v ukrepu z zaporedno številko 5 so bili za takojšnjo aretacijo navedeni še vsi duhovniki in člani političnih strank.⁷

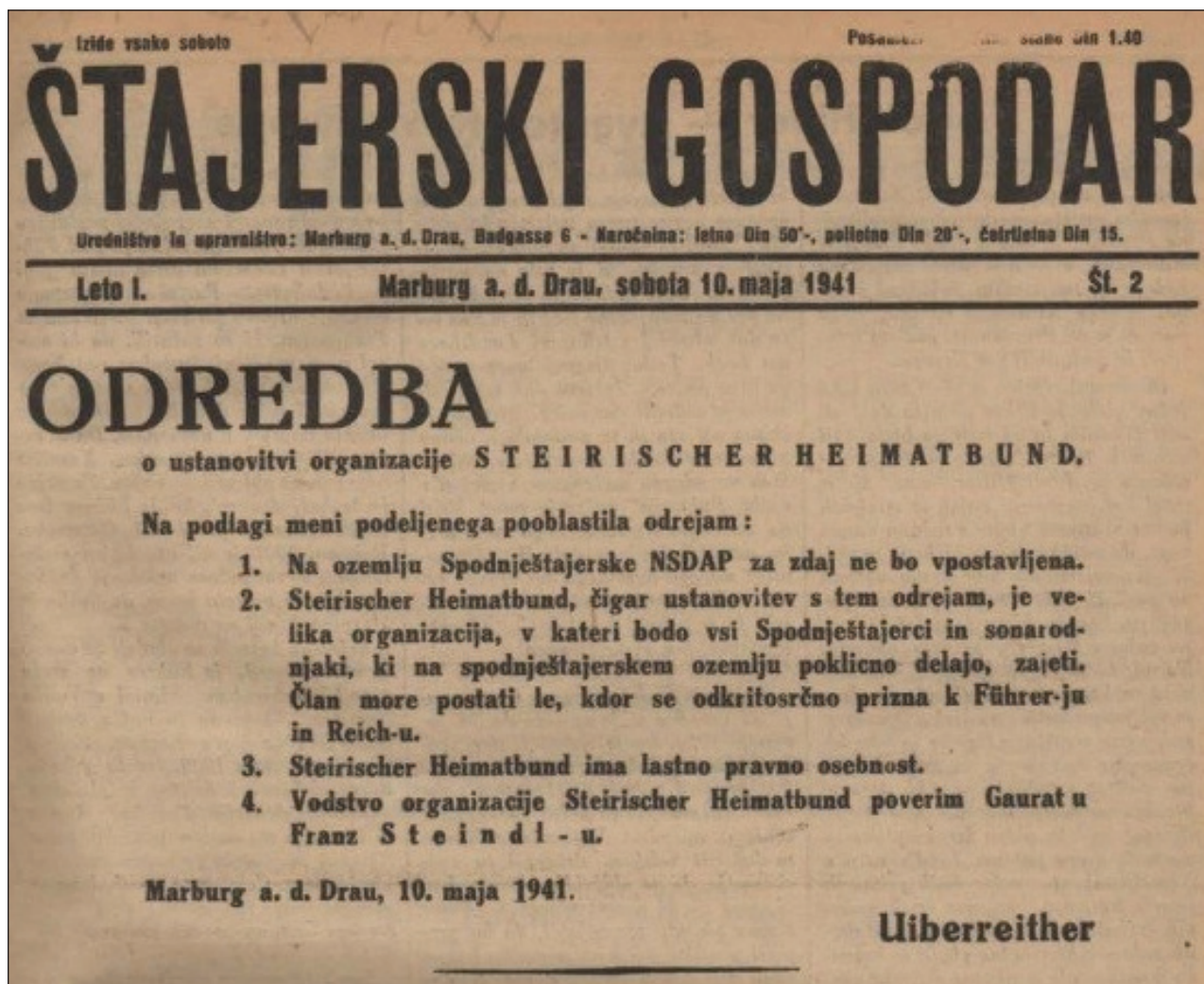
Aretacije Slovencev, ki so se na ptujskem območju tako ali drugače udeleževali v javnem življenju, so bile prve v vrsti ukrepov, ki so območje pripravljale na čimprejšnjo priključitev zasedenega območja Spodnje Štajerske k Tretjemu rajhu. Ukrepi so se ujemali z navodili, ki jih je 18. aprila 1941 z namero čimprejšnjega ponemčenja spodnještajerskega ozemlja potrdil Heinrich Himmler. *Smernice za izselitev tujerodnih elementov na območju Spodnje Štajerske* so postale temeljni dokument za množične prisilne izselitve slovenskega prebivalstva (Škerl, 1952, 771–772).

4 ZAP, SI ZAP 0458, šk. 1, ovoj 1, Okupatorjeva predhodnica postavi ing. Celottija za komisarja občine Ptuj, 8. 4. 1941; ZAP, SI ZAP 0458, šk. 1, ovoj 1, Razglas (Celotti), Obvezna oddaja orožja – Aufruf, 8. 4. 1941.

5 ZAP, SI ZAP 0458, šk. 1, ovoj 1, Nagli ukrepi I.-XI., Ukrep I. in Ukrep II., Zasedba in zaščita pošte, električne centrale in občinskih stavb, 15. 4. 1941.

6 ZAP, SI ZAP 0458 in SI ZAP 0384.

7 ZAP, SI ZAP 0458, šk. 1, ovoj 1, Nagli ukrepi I.-XI., Ukrep III., Seznam ljudi za takojšnje prijetje; Ukrep IV. in Ukrep V.

Slika 1: Odredba šefa civilne uprave Uiberreitherja o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze (Štajerski gospodar, 10. 5. 1941, 1).

Nemški načrt za izselitve slovenskega prebivalstva na območju Ptuja je predvideval, da bodo od 5. junija 1941 dalje izselili intelektualce in funkcionarje jugoslovanskih političnih strank na območje Srbije. Po 10. juliju 1941 so predvidevali preselitev prebivalstva, ki je bilo na ptujsko območje naseljeno po letu 1914. Izselitve prebivalstva so potekale med 10. junijem in 27. septembrom 1941. Zbirni center je postalo skladišče Lenartovega tekstilnega obrata, od koder so ljudi pošiljali v nekdanjo vojašnico v mariborskem Melju.⁸ Iz zbirnega centra so bili nato izseljeni na območja Srbije, Hrvaške in tudi na območja Bosne. Drugi so bili najprej zaprti v ptujskih zaporih ali v prostorih kapucinskega samostana na Ptuj, nato so bili poslani v zbirno taborišče na gradu Borl pri Ptuj, od koder so

bili izseljeni na Hrvaško. Po sicer netočnem seznamu je bilo ugotovljeno, da je bilo s ptujskega območja prisilno izseljenih 1.164 ljudi, od tega 607 moških in 557 žensk. Največ med njimi je bilo izobražencev, duhovnikov, učiteljev, uradnikov, a tudi obrtnikov, dijakov, delavcev in kmetov. Skupne ocene o številu izgnanih s ptujskega območja se gibljejo okrog 1.300 ljudi. Od tega jih je bilo 121 poslanih v nemška koncentracijska taborišča. Nemški okupator je kot skrajni povračilni ukrep uvedel streljanje talcev. Leta 1941 je bilo z območja Ptuja ustreljenih 23 talcev (Šuligov, 2001, 118–121).

Pomembni okupacijski ukrepi so zadevali gospodarsko področje. Nemški okupator je takoj po zasedbi slovenskega ozemlja podal odredbo o zaplembi vseh

⁸ Takšen postopek prisilne izselitve je v svojem pričevanju opisal tudi Marko Sluga, ki je bil v času izselitve svoje družine star šest let. Njegov oče Jurij Sluga je bil znani ptujski odvetnik (Sluga, 2023).

slovenskih podjetij, bank, organizacij, društev, združenj in zaplembo premoženja vsem osebam, ki so bile bodisi izseljene bodisi so pobegnile z okupiranega ozemlja. V ptujskem okraju je bilo zaplenjeno večje število različnih obrtnih delavnic, trgovin z živili in gostiln. Njihovi lastniki so bili skupaj s svojimi družinami prisilno izseljeni (Mavrič Žižek, 2018, 248–249).

ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA

Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) je bila ustanovljena 10. maja 1941 z odredbo šefa civilne uprave Sigfrieda Uiberreitherja. Na mesto njenega zveznega vodje je imenoval Franza Steindla, dotedanjega vodjo organizacijskega urada Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP) za Štajersko. Bila je edina politična organizacija nacistov na Spodnjem Štajerskem, ki je delovala kot substitut NSDAP in je bila organizirana po njenem vzoru. Sočasno s priključitvijo zasedenega ozemlja so Nemci načrtovali postopno preobrazbo v NSDAP. Glavna naloga delovanja Štajerske domovinske zveze je bila s pomočjo sistematičnih ukrepov ponemčiti okupirano ozemlje (Siter, 2021, 131; Žnidarič, 2014, 43–44). Franz Steindl je v pogovoru z lavantinskim škofom Ivanom Jožefom Tomažičem jasno izrazil mnenje o nemškem nepriznavanju slovenske manjšine na območju Spodnje Štajerske in obenem zatrdil, da na zasedenem ozemlju ne bo mogel ostati nihče, ki se ne bo strinjal z nemško politično ureditvijo (Griesser-Pečar, 2008, 677).

Štajerska domovinska zveza je bila upravno in ozemeljsko organizirana skozi hierarhijo zveznega, okrožnega in krajevnega vodstva. Zvezi je načeloval zvezni vodja (*Bundesführer/Bundesleiter*), sledili so mu vodje okrožij (*Kreisführer/Kreisleiter*). Tem so bili podrejeni vodje krajevnih skupin (*Orstgruppenführer/Orstgruppenleiter*), ki so jim sledili vodje celic (*Zellenführer/Zellenleiter*) in nato vodje blokov (*Blockführer/Blockleiter*).⁹ Organizacija je delovala po načelu, imenovanem *Führerprinzip*. To je pomenilo, da so zgornji trije vodstveni razredi (zvezni, okrožni in krajevni vodje) edini dajali organizacijske odredbe za pripadajoče območje. Do 11. julija 1941 so območje Spodnje Štajerske razdelili v sedem okrožij (Brežice, Celje, Maribor-mesto, Maribor-okolica, Ptuj, Ljutomer in Trbovlje), 144 krajevnih skupin, 619 celic in 3.975 blokov. Okrožja naj bi teoretično obsegala 100.000 ljudi, krajevne skupine 50.000 ljudi, celice do 1.000 ljudi in bloki do 200 ljudi. V poročilu Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev so zapisali, da je blok kot

najmanjša upravna enota Štajerske domovinske zveze obsegal med 20 do 40 družin¹⁰ (Skitek, 2018, 211–212; Žižek, 2007, 749; Žnidarič, 2014, 44).

ORGANIZACIJA ŠTAJERSKE DOMOVINSKE ZVEZE V OKROŽNEM VODSTVU PTUJ

Okrožje Ptuj (*Kreis Pettau*) je bilo razdeljeno na 29 krajevnih skupin in nadalje še na 113 celic in 729 blokov. Natančneje sta Mestno občino Ptuj pokrivali dve krajevni skupini, in sicer krajevna skupina Ptuj levi breg in krajevna skupina Ptuj desni breg. Do 18. septembra 1941 je ptujsko okrožje vodil Josef Wressnig, nato je vodenje do konca druge svetovne vojne prevzel Fritz Bauer. Okrožno vodstvo je bilo razdeljeno na dva vodstvena urada, med katerima se je prvi vodstveni urad ukvarjal z organizacijskimi, s personalnimi in šolskimi vprašanji, medtem ko je drugi vodstveni urad obravnaval propagando, tisk in kulturno področje.¹¹

Zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze v Mariboru je 11. junija 1941 ob ozemeljski razdelitvi v okrožja pripravilo seznam njihovih vodstev. Za okrožje Ptuj so na seznamu zabeleženi naslednji uradi in njihovi vodje: Vodstveni urad I je vodil Josef Bürgermeister, vodstveni urad II je vodil Albert Scharner, upravni urad je vodil Felix Hansel, s prebivalstveno politiko se je ukvarjal Geralt Saria, ženski urad je vodila dr. Greta Celotti, urad za ljudsko izobraževanje je prevzel Rudolf Ribitsch, urad za kmetijsko politiko je vodil Hans Straschill, za področje zdravstva je bil zadolžen dr. Wilhelm Blanke, pravni urad je vodil dr. Sixtus Fichtenau, za področje šolstva je bil zadolžen Erich Brandl, urad za prestopke znotraj Štajerske domovinske zveze je vodil Ludwik Bertsch, urad za delo je vodil Robert Nieder, urad za splošno blaginjo je vodil Franz Wuzl, za obrambni urad je bil zadolžen Paul Fischer, medtem ko je mladinski urad vodil Ernst Elsbacher.¹²

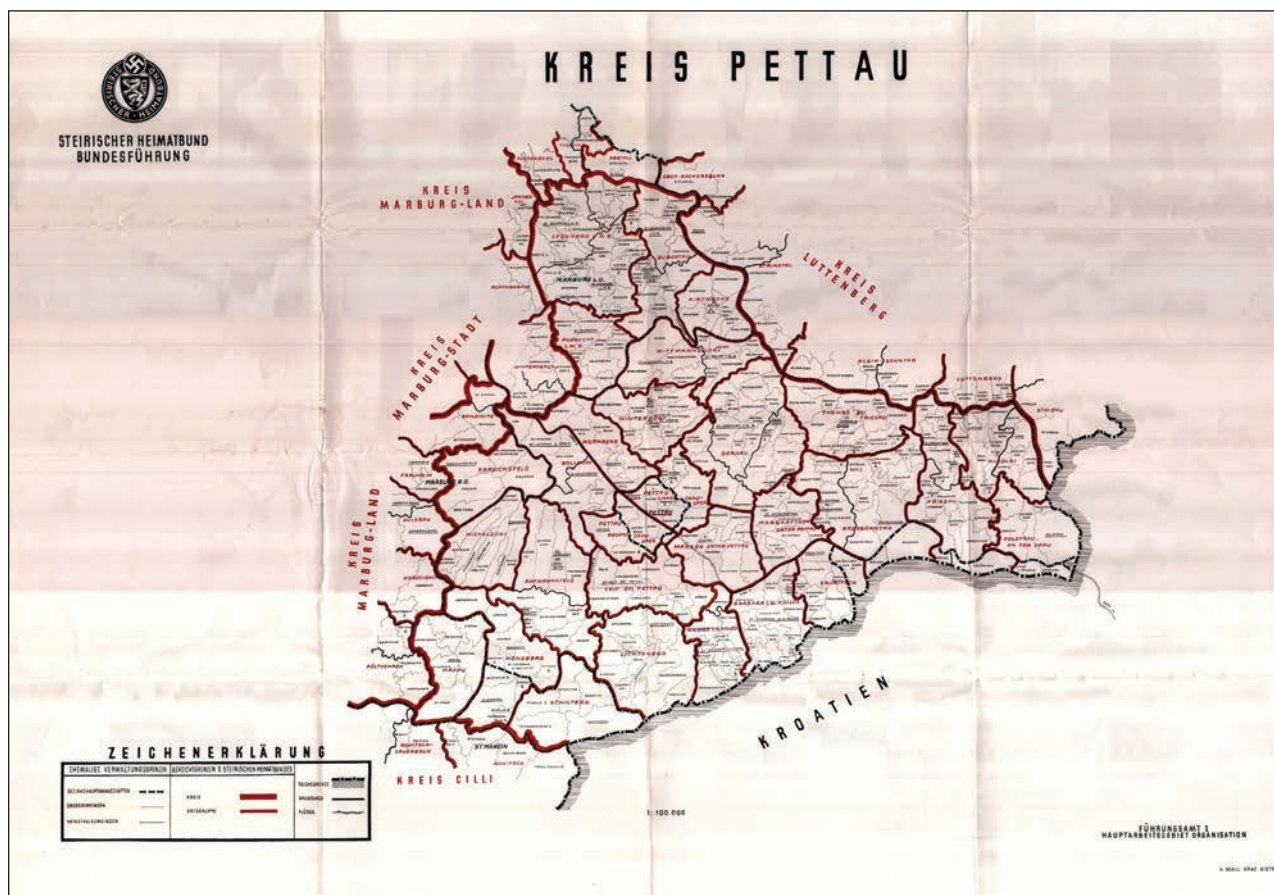
V obdobju nemške okupacije se je na vodstvenih mestih okrožnih uradov in krajevnih skupin zamenjalo več oseb. Na mestu vodstvenega urada je Josefa Bürgermeistra konec leta 1941 zamenjal Christian Sternad, aprila 1942 ga je nadomestil okrožni inšpektor Fritz Böhm in njega oktobra 1944 Karl Rothbart. Felix Hansel je leta 1943 postal tudi vodja delovno-političnega urada, ki ga je do takrat vodil Konrad Goschnigg. S prebivalstveno in z rasno politiko se je od leta 1942 ukvarjal Rudolf Reich. Vodenje ženskega urada je v letu 1943 od Celottijeve prevzela Sylvia Pirich. Na pravnem uradu je poleg dr. Fichtenaua deloval Erwin Urschitz, ki je opravljal naloge sodnika do avgusta 1943. V razsodišču urada za prestopke znotraj Štajerske domovinske zveze je kot član deloval dr. Adolf Kalb.

⁹ ARS, SI AS 220, šk. 8, ovoj 116, Politična uprava na Spodnjem Štajerskem.

¹⁰ ARS, SI AS 220, šk. 8, ovoj 116, Politična uprava na Spodnjem Štajerskem.

¹¹ ARS, SI AS 220, šk. 8, ovoj 116, Politična uprava na Spodnjem Štajerskem.

¹² ARS, SI AS 1631, šk. 28, ovoj 1, Anschriftenverzeichnis der Dienststellen, Kreisführung und Aemter der Kreisführung, 11. 6. 1941.

Slika 2: Zemljevid okrožja Ptuj, ki prikazuje razdeljenost na krajevne skupine (PAM, SI PAM 1243, šk. 4).

Poleg zamenjav so v uradih Štajerske domovinske zveze delovali še drugi ptujski Nemci. Med tistimi, ki so ostali na svojih funkcijah skozi celotno obdobje nemške okupacije, lahko izpostavimo vodjo vodstvenega urada II, Alberta Scharnerja in vodjo urada za kmetijsko politiko Hansa Straschilla (Mavrič Žižek, 2018, 251–253). V krajevnih skupinah je za časa nemške okupacije prihajalo do zamenjav na poziciji vodij krajevnih skupin. Iz pregleda seznamov je razvidno, da so krajevni vodje ostali na isti funkciji skozi celotno obdobje okupacije le v naslednjih krajevnih skupinah: Markovci, Miklavž pri Ormožu, Podlehnik, Voličina, Zavrč in Žetale¹³ (Horvat, 1992, 217–218).

V okviru Štajerske domovinske zveze so bile ustanovljene vojaške formacije – Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze. Tako kot je bila Štajerska domovinska zveza substitut politični organizaciji NSDAP, je bil Wehrmannschaft ustanovljen namesto organizacije Sturmabteilung (SA). Pri tem je pomembno poudariti, da je bil Wehrmannschaft po eni strani podrejen vodstvu Štajerske domovinske zveze, a po drugi strani tudi

SA-Gruppi Südmark. Vojaške formacije so imele kot glavno nalogo *prevzeti vzgojo moškega prebivalstva* na zasedenem območju Spodnje Štajerske. Vodstvo je imelo svoj sedež v Mariboru, medtem ko so bile v okrožjih organizirane Standarte. V ptujskem okrožju sta bili organizirani dve, in sicer Ptuj – sever in Ptuj – jug (Zorko, 2011, 14, 19–21).

ČLANSTVO V ŠTAJERSKI DOMOVINSKI ZVEZI V PTUJSKEM OKROŽJU

Istočasno z izdajo odredbe o ustanovitvi Štajerske domovinske zveze so v časnikih navedli rok za množični vpis v organizacijo, ki je potekal med 17. in 25. majem 1941. Zvezni vodja Franz Steindl je že 10. maja 1941 nagovoril prebivalstvo:

Spodnještajerci! 10. maja 1941 je šef civilne oblasti za Spodnjo Štajersko, Reichsstatthalter Dr. Uiberreither, ustanovil že najavljeno organizacijo »Steirischer Heimatbund«. Kot od njega pooblaščen Bundesführer organizacije

13 ARS, SI AS 1931, fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije, šk. 927, št. dosjeja 238.

»Steirischer Heimatbund« Vas pozivam, da se tudi formalno priznate k Vaši krasni domovini, k Reich-u in našemu Führer-ju Adolf Hitler-ju, s tem, da se prijavite v organizacijo »Steirischer Heimatbund«. [...] V ČASU OD 17. DO 25. MAJA 1941 bodo v vseh vaseh in mestih Spodnje Štajerske ustanovljeni prijavnici uradi, kjer bodo na razpolago prijavnice za vpis v organizacijo »Steirischer Heimatbund«. Vsak zaveden in obnovo želeči štajerc ima v tem času možnost, prijaviti se v organizacijo »Steirischer Heimatbund«. Na podlagi te prijave bo sledil dokončni sprejem. (Štajerski gospodar, 10. 5. 1941, 1)

Močna propaganda, ki je skozi časnike (Štajerski gospodar, Marburger Zeitung) pozivala k vstopu v Štajersko domovinsko zvezo, se je skupaj s strahom pred ukrepi nemškega okupatorja odrazila v množičnem pristopu prebivalstva v organizacijo. Skupno se je na Spodnjem Štajerskem v zvezo prijavilo 95 odstotkov prebivalstva, enako je bilo tudi v ptujskem okrožju, kjer se je za vpis prijavilo 69.375 oseb. Med junijem in septembrom 1941 so v okrajih delovale posebne sprejemne komisije, ki so izvajale rasne in politične preglede vseh prijavljenih. Rasni pregledi prebivalstva so bili izjemno natančni, saj so komisije s ciljem podajanja rasnih ocen od I do IV med drugim opravljale meritve človeških lobanj, nosov, ušes in okončin ter preglede barve las in oči (Siter, 2021, 132–133; Horvat, 1992, 214).

V ptujskem okrožju sta rasne in politične preglede v juliju 1941 opravili dve leteči sprejemni komisiji. V zaključnem poročilu je bilo navedeno, da so skupaj pregledali 68.351 ljudi, od teh so jih kot primerne za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo označili 54.866 (oznaka »brez pomislekov«), medtem ko je bilo 13.485 oseb označenih z oznako »nepojasnjeno«. Glede na rasno oceno so ljudi razdelili v štiri skupine. V prvo skupino (»čista nordijska in čista falska rasa«) je po zaključnem rasno-političnem poročilu v ptujskem okraju spadalo samo osem oseb. V drugo skupino (»večinoma nordijska s primesjo dinarske in zahodne rase«) so opredelili 6.288 oseb, v tretjo skupino (»malo izravnani mešanci«) so opredelili večino pregledanih oseb, in sicer 51.797 oseb, medtem ko so v četrto skupino (»vzhodne, vzhodnobałtske rase«), ki so bile opredeljene kot rasno neustrezne, opredelili 10.258 oseb iz ptujškega okraja. Politične ocene so se gibale od A do E (vodilno nemški, nemški, ravnodušen, sovražen Nemcem in vodilno sovražen Nemcem). V ptujskem okraju je bilo z oceno A (vodilno nemški) opredeljenih 17 oseb, z oceno B (nemški) je bilo opredeljenih 1.775 oseb, z oceno C (ravnodušen) je bilo opredeljenih največ oseb, in sicer 65.593, kar se je ujemale s celotnim območjem

Spodnje Štajerske. V skupino s politično oceno D (sovražen Nemcem) je bilo v ptujskem okrožju uvrščenih 795 oseb, medtem ko je 170 oseb dobilo oceno E (vodilno sovražen Nemcem). Rasne in politične ocene prebivalstva so bile pomembne, saj ljudje na podlagi njihove odločitve niso postali samo člani Štajerske domovinske zveze, temveč sta bila od njih odvisna njihovo državljanstvo in možnost prisilne izselitve. Tisti, ki so bili sprejeti v Štajersko domovinsko zvezo z dokončnim članstvom, so dobili rdeče izkaznice, na osnovi katerih so prejeli tudi državljanstvo. Tisti, ki so spadali v skupino z začasnim članstvom v Štajerski domovinski zvezi, so prejeli zelene izkaznice in t. i. »državljanstvo na preklic«. Preostali, ki v zvezo niso bili sprejeti, so dobili bele izkaznice in so postali »zaščitenci Nemškega rajha« in so bili podvrženi prisilnim izselitvam ali drugim oblikam okupatorjevega nasilja, kot je bilo prisilno delo v delovnih taboriščih (Strnišče pri Ptujju, Studenci v Maribor, žensko taborišče pri Celju). Obstajali so celo predlogi, da bi bilo treba ljudi v skupini »zaščitencev« sterilizirati ali jih poslati v koncentracijska taborišča. V ptujskem okrožju je v letu 1942 imelo dokončno članstvo v Štajerski domovinski zvezi 1.367 oseb, začasno članstvo je prejelo 50.686 oseb. Med tiste, ki niso prejeli članstva, je spadalo 13.177 oseb. Po popisu prebivalstva iz leta 1942 je razvidno, da je bilo skupno 83.430 osebam podeljeno državljanstvo, 2.465 ljudi je do konca leta 1942 dobilo državljanstvo na preklic, 251 oseb ni imelo državljanstva. V ptujskem okrožju je bilo glede na popis še 1.015 tujcev, medtem ko je 17.528 ljudi spadalo v skupino »zaščitencev« (Horvat, 1992, 214–215; Žnidarič, 2014, 45–46).

PROPAGANDNA IN KULTURNA DEJAVNOST ŠTAJERSKE DOMOVINSKE ZVEZE V PTUJSKEM OKROŽJU

Ob nemški okupaciji Ptujja so z izobešanjem plakatov in razglasov v nemščini, odstranitvijo slovenskih napisov nad trgovinami, gostilnami in uradi ter izobešanjem zastav Tretjega rajha poskrbeli, da je mesto hitro dobilo nemško podobo. Poleg obvezne rabe nemškega jezika v uradih in šolah ter uvedbe nemških krajevnih imen je okupator posegel tudi na kulturno področje. Za čimprejšnjo uveljavitev nemškega značaja je na Ptujju v sklopu Okrožnega vodstva Štajerske domovinske zveze deloval kulturni urad, ki ga je najprej vodil ptujski trgovec Paul Ornig. Februarja 1942 ga je zamenjal učitelj Herbert Bilek. Na mestu vodje kulturnega urada sta se do konca vojne izmenjala še dva učitelja, aprila 1943 je funkcijo nastopil Alfred Khil, nato je mesto vodje decembra 1944 prevzel Hans Moser (Mavrič Žižek, 2016, 42).

Odredbo o ukinitvi slovenskih društev je 16. aprila 1941 sprejel načelnik civilne uprave Uiberreither. Odrejene so bile preiskave vseh ptujskih društev in pridržanje članov njihovega vodstva. Skupno je bilo na seznamu zabeleženih 60 društev in organizacij, katerih premoženje se je preneslo na Štajersko domovinsko zvezo. Kot primer večje narodnoobrambne organizacije na Ptujju lahko navedemo ukinitvev Sokolskega društva Ptuj. Še istega dne, ko je bila izdana odredba o ukinitvi društev, je bil na Ptujju aretiran starosta ptujškega Sokola Franjo Šalamun, ki je bil kasneje izseljen v Srbijo. Popis zaplenjenega premoženja in opreme je bil izveden 22. aprila 1941. Iz dokumentov je razvidno, da so bili zaplenjeni celoten društveni arhiv in dokumenti ter športna oprema. Posebno pozornost so namenili iskanju njihovih finančnih sredstev. Glede na dokument, datiran na 31. december 1941, je bilo *Sokolsko društvo Ptuj*¹⁴ razpuščeno glede na aprilski odlok o ukinitvi delovanja društev. Premožanje društva je bilo preneseno na Štajersko domovinsko zvezo (Chomicki, 2022, 37–38).

Za čimprejšnje ponemčenje zasedenega ozemlja so na Ptujju poleg slovenskih društev zaprli slovensko tiskarno in knjigarno. Hkrati se je takoj po okupaciji začelo uničevanje slovenskih knjig v šolskih, učiteljskih, župnijskih in društvenih knjižnicah. Za Ptuj je zavedeno uničenje Ljudske knjižnice narodne čitalnice, Proštijске knjižnice in knjižnice Ciril-Methodove družbe. Leta 1941 je bila najprej ustanovljena nemška občinska knjižnica, nato so v letu 1943 odprli novo mestno knjižnico, kjer so med okupacijo potekala raznovrstna predavanja in razstave (Mavrič Žižek, 2016, 43–44). Nemški okupator je sistematično uničeval slovenske knjige tudi v okoliških krajih, o čemer nam priča šolska kronika Osnovne šole Cirkulane. Kronistka je leta 1945 v spominih na vojno obdobje opisala uničenje učiteljske in šolske knjižnice, v kateri so hranili skupno okrog 400 knjig. Z odlokom o oddaji slovenskih knjig so opravili zaplembo in uničenje v župnijski knjižnici.¹⁵ Uničevanje slovenskih knjig je bil le eden izmed ukrepov ponemčevalne politike, katere cilj je bil, da bi nemščina čim prej zamenjala slovenščino kot uradni in pogovorni jezik. S tem namenom so pod vodstvom Štajerske domovinske zveze organizirali množične tečaje nemškega jezika za odrasle. Vendar podatki o jezikovni strukturi niso dajali spodbudnih rezultatov, zato so jih do leta 1943 prenehali organizirati. Ob pregledu stanja je bilo za ptujski okraj v jezikovnih kategorijah največ takšnih, ki nemščine niso obvladali niti pisno niti ustno, ali takšnih, ki so jo znali uporabljati pomanjkljivo (skupno 78.068 ljudi). V kategorijo, ki je nemški jezik obvladala samo ustno, je po podatkih

za ptujski okraj spadalo 15.579 ljudi, medtem ko je v kategorijo, v katero so uvrstili ljudi z znanjem pisne in ustne nemščine, spadalo 11.042 ljudi oziroma nekaj več kot 10 odstotkov (Horvat, 1992, 215).

Štajerska domovinska zveza je v ptujskem okrožju posegla na vsa področja kulturnega življenja v mestu. V okviru njenega delovanja so organizirali različne kulturne dogodke, od koncertov, gledaliških iger, predvajanja filmov, razstav, predavanj, lutkovnih iger, govorov do tekmovanj kulturnih in športnih skupin, ki so vsa potekala v nemškem propagandnem duhu (Mavrič Žižek, 2016, 56–57). Pod okrilje delovanja Štajerske domovinske zveze sta spadali tudi organizacija akcij za zbiranje zimske pomoči za vojake na frontah in vzgoja mlajših generacij skozi mladinsko organizacijo Nemška mladina (Deutsche Jugend). Kot primer mladinskih tekmovanj lahko navedemo, da je na Ptujju med 8 in 11. junijem 1944 potekalo kulturno tekmovanje nemške mladine, na katerega so pozivali k udeležbi s propagandnim plakatom, prikazanim na sliki 3. Na Ptujju so potekala tudi množična zborovanja. Med največje shode so spadali okrožni dnevi in dnevi krajevnih skupin, kjer so voditelji Štajerske domovinske zveze podeljevali posebna priznanja (častne zastave) (Žnidarič, 2014, 48, 51). Na Ptujju so slovesnost ob prvem okrožnem dnevu izvedli 13. septembra 1942.¹⁶

Propagandno delovanje Štajerske domovinske zveze je poleg organiziranja dogodkov potekalo skozi tiskane medije. Na območju Spodnje Štajerske sta bili glavni propagandni glasili časnika Štajerski gospodar in Marburger Zeitung. V začetnem obdobju vojne je bilo poročanje osredotočeno na dogajanje na frontah in po svetu, kasneje se je osredotočenost preusmerila na poročanje o dejavnostih partizanov in zmanjševanju pomena njihovih uspehov (Žižek, 2007, 751). Z vpeljavo nemške uprave in izvedbo vnaprej pripravljenih ukrepov je Ptuj kmalu po okupaciji dobil podobo nemškega mesta. S sistematičnim delovanjem in takojšnje realizacijo številnih raznarodovalnih ukrepov, ki jih je izvajala Štajerska domovinska zveza, je nemški okupator oviral uspešno oblikovanje odporniškega gibanja na območju Spodnje Štajerske takoj po zasedbi ozemlja (Šuligoj, 2001, 121).

SKLEP

Leto 1941 je bilo na Slovenskem zaznamovano z začetkom druge svetovne vojne, okupacijo in razkosanjem ozemlja. Območje Spodnje Štajerske je pripadlo nemškemu okupatorju, katerega glavni cilj je bil čimprejšnja germanizacija zasedenega ozemlja. Okupaciji je zato sledilo nasilje v obliki

14 *Telesno-vzgojno društvo Partizan Ptuj* (ustanovljeno leta 1952) je ob izdaji knjižice o delovanju društva do leta 1958 dobršen del besedila namenilo obdobju delovanja *Sokola* vse od leta 1908 naprej. V začetnem delu so se poklonili 30 padlim članom in članicam *Sokolskega društva Ptuj* v obdobju druge svetovne vojne (TVD Partizan – Ptuj: 1908–1958, 1958, 5).

15 ZAP, SI ZAP 0105, fond Osnovna šola Cirkulane, šk. 53, ovoj 103, Šolska kronika Osnovne šole Cirkulane.

16 ZAP, SI ZAP 0206, šk. 4, ovoj 12, Štajerska domovinska zveza – okrožni urad Ptuj: vabilo na jutranjo slovesnost, 13. 9. 1942.

Slika 3: Plakat Štajerske domovinske zveze ob kulturnem tekmovanju nemške mladine leta 1944 (ZAP, SI ZAP 0097, predal 1, ovoj 1).

različnih vrst raznarodovalnih ukrepov. V prvi vrsti so sledile prisilne izselitve prebivalstva, medtem ko je načrt nadalje predvideval nemško kolonizacijo in prisilno asimilacijo preostalega dela slovenskega prebivalstva. Čeprav do formalnopravne priključitve zasedenega ozemlja Spodnje Štajerske med okupacijo zaradi več razlogov ni prišlo, je nemški okupator vzpostavil civilno oblast in začel z uvajanjem nemške zakonodaje. Na Ptuj so nemške enote vkorakale 8. aprila 1941 in takoj začele izvajati ukrepe, ki so jih že pred nemško okupacijo pripravili člani ptujskega Kulturbunda.

Civilna oblast z vsemi uradi je bila vzpostavljena aprila 1941 in je delovala pod vodstvom gavlajterja Sigfrieda Uiberreitherja. Maja 1941 so kot edino dovoljeno politično organizacijo na Spodnjem Štajerskem ustanovili Štajersko domovinsko zvezo, ki je delovala kot substitut Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (NSDAP). Organizirana je bila v sedem okrožij, med njimi je bilo okrožje Ptuj z 29 krajevnimi skupinami. Krajevne skupine so se ozemeljsko delile še na bloke in celice. Ob pregledu vodstvenega sestava Štajerske domovinske zveze je razvidno, da so v večjem obsegu na vodilnih mestih službovali nemški uradniki, ki so prišli iz Avstrije. Nasprotno so nižje funkcije zasedali tudi Slovenci, kar je razvidno iz pregleda seznamov vodij krajevnih skupin in vodij celic ter blokov v ptujskem okrožju. V dokumentih se

pogosto pojavljajo ponemčeni slovenski priimki. Takoj po ustanovitvi Štajerske domovinske zveze so prebivalstvo na zasedenem ozemlju pozivali k množičnemu vpisu v organizacijo. Sprejemne komisije, ki so opravljale rasne in politične preglede s porazdelitvijo prebivalstva v skupine, niso odločale le o njihovem članstvu v Štajerski domovinski zvezi, temveč o njihovi nadaljnji usodi. Od rasnih in političnih ocen so bili odvisni podeljevanje državljanstva, možnost prisilne izselitve ali zaprtje v delovna taborišča.

Glavni cilj delovanja Štajerske domovinske zveze je bil čimprejšnje ponemčenje zasedenega slovenskega ozemlja, kar je pomenilo, da so skozi različne oblike raznarodovalnih ukrepov in propagandne dejavnosti posegli na vse ravni javnega življenja. Z namenom čimprejšnje uveljavitve nemškega jezika so na Ptuju takoj po okupaciji začeli z odstranjevanjem slovenskih napisov, izobešanjem razglasov v nemščini in uničevanjem slovenskih knjig. Uvedena je bila obvezna raba nemškega jezika v uradih in šolah, izvedli so spremembo krajevnih imen, ukinili slovenske organizacije in organizirali tečaje nemščine. Štajerska domovinska zveza je s svojim delovanjem posegla na kulturno področje. Sistematična propagandna dejavnost je na Ptuju potekala skozi organizacijo različnih kulturnih prireditev in množičnih zborovanj ter objav v tiskanih medijih, kot sta bili glasili Štajerski gospodar in Marburger Zeitung.

THE GERMAN OCCUPATION AND THE ORGANISATION OF THE STYRIAN HOMELAND ASSOCIATION IN THE PTUJ DISTRICT

Špela CHOMICKI

Study Centre for National Reconciliation, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: spela.chomicki@scnr.si

Renato PODBERSIČ

Study Centre for National Reconciliation, Tivolska cesta 42, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: renato.podbersic@scnr.si

Darko FRIŠ

University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: darko.fris@um.si

SUMMARY

The Second World War engulfed the Slovenian territory in the crucial year 1941, when on 6 April the German Reich launched its attack on the Kingdom of Yugoslavia. The Slovenian territory was divided between four occupiers (German, Italian, Hungarian and Croatian), who introduced their own systems of occupation in the occupied areas. The German occupier, who also occupied the area of Lower Styria, wanted to Germanise the area as efficiently and systematically as possible in order to annex it to the German Reich as soon as possible. On 8 April 1941, when the Germans took power in Ptuj, they began to implement the measures they had prepared in advance. First, Slovenian signs were removed from shops, pubs and offices. After 14 April 1941, mass arrests and deportations of the population began in Ptuj as well. In May 1941, the Styrian Homeland Association was founded as the only political organisation in the occupied area of Lower Styria, with the main aim of Germanising the Slovenian territory as soon as possible. In the Ptuj district, it was divided into 29 local groups. In the summer of 1941, the population was censused through the Styrian Homeland Association and defined according to racial and political assessments. The Styrian Homeland Association worked through strong propaganda activities and the education of the youth, German language courses and various cultural events and sporting competitions were organised in order to accelerate Germanisation

Keywords: World War II, German occupation, Styria Homeland Association, political organization, Lower Styria

VIRI IN LITERATURA

ARS, SI AS 1631 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Štajerske domovinske zveze (SI AS 1631).

ARS, SI AS 1931 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve Socialistične Republike Slovenije (SI AS 1931).

ARS, SI AS 220 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Komisije pri predsedstvu SNOS za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev (SI AS 220).

Chomicki, Špela (2022): Atletika – kraljica športa na Ptuj: zgodovinski razvoj med letoma 1908 in 2022. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož.

Čepič, Zdenko & Damijan Guštin (2005): Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Ferenc, Tone (1960): Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Štajerskem pod nemško okupacijo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1, 2, 69–124.

Ferenc, Tone (2006a): Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941–1945. V: Ferenc, Mitja (ur.): Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem. Ljubljana, Historia – znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete, 71–79.

Ferenc, Tone (2006b): Okupacijski sistemi v Evropi in Sloveniji 1941. V: Ferenc, Mitja (ur.): Okupacijski sistemi med drugo svetovno vojno 1: Razkosanje in aneksionizem. Ljubljana, Historia – znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete, 13–18.

Godeša, Bojan (2012): Italijanska in nemška okupacija Slovenije med drugo svetovno vojno – nekateri primerjalni vidiki njune začetne okupacijske politike. Acta Histriae, 20, 3, 433–444.

Godeša, Bojan (2015): Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno. Acta Histriae, 23, 3, 417–432.

Griesser-Pečar, Tamara (2007): Razdvojeni narod: Slovenija 1941–1945: okupacija kolaboracija, državljanska vojna, revolucija. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Griesser-Pečar, Tamara (2008): Slovenski duhovniki med vojno in revolucijo 1941–1945. Studia Historica Slovenica, 8, 2–3, 673–702.

Horvat, Vlado (1992): Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) v ptujskem okrožju. Kronika, 40, 3, 214–218.

Jenuš, Gregor & Dejan Valentinčič (2022): Nemškogovoreča narodna skupnost na Slovenskem in vprašanje ustavnega priznanja. Studia Historica Slovenica, 22, 3, 663–716.

Kladnik, Tomaž & Mateja Matjašič Friš (2021): Maribor med obema vojnoma in vprašanje vojaške infrastrukture. Studia Historica Slovenica, 21, 3, 789–824.

Landesarchiv Steiermark, Plakatsammlung, Pl-P-1941-0072, leto 1941.

Mavrič Žižek, Irena (2016): Kulturno življenje na Ptuj med okupacijo. Časopis za zgodovino in narodopisje, 87, 4, 38–62.

Mavrič Žižek, Irena (2018): Ptujski Nemci med drugo svetovno vojno. V: Šteiner, Martin (ur.): Ptuj v 20. stoletju. Ptuj, Pokrajinski muzej Ptuj–Ormož, 235–272.

PAM, SI PAM 1243 – Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Štajerske domovinske zveze (SI PAM 1243).

Prebilič, Vladimir & Lara Iva Dreu (2022): Bombardiranje Maribora 1944–1945 kot del angloameriškega strateškega bombardiranja nemške vojaške industrije in prometnih zvez v luči primerjave slovenskih in angloameriških arhivskih virov. Studia Historica Slovenica, 22, 1, 189–220.

Siter, Daniel (2021): Raznarodovalna in ponemčevalna nacistična politika v okupirani Rogaški Slatini (1941–1945). Retrospektive, 4, 1, 113–153.

Skitek, Vinko (2018): Jugovzhodna Koroška v tretjem rajhu. Maribor, Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.

Sluga, Marko (2023): Ustno izporočilo. Diktafonski zapis hrani Špela Chomicki.

Škerl, France (1952): Nacistične deportacije Slovencev v letu 1941. Zgodovinski časopis, 6, 768–797.

Štajerski gospodar. Maribor, Štajerski gospodar, 1941–1945.

Štuhec, Miran (2020): Kulturnopolitične in jezikovopolitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne. Studia Historica Slovenica, 20, 1, 205–226.

Šuligoj, Ljubica (2001): Leto 1941 na Ptuj. Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino, 49, 1/2, 113–122.

TVD Partizan – Ptuj: 1908–1958 (1958). Ptuj, DTV.

ZAP, SI ZAP 0097 – Zgodovinski arhiv na Ptuj (ZAP), Zbirka plakatov (SI ZAP 0097).

ZAP, SI ZAP 0105 – ZAP, fond Osnovne šole Cirku-lane 1878–1999 (SI ZAP 0105).

ZAP, SI ZAP 0206 – ZAP, fond Rodbine Simonič Blumenau, 1854–1989 (SI ZAP 0206).

ZAP, SI ZAP 0384 – ZAP, fond Komac Radoslav, 1920–1972 (SI ZAP 0384).

ZAP, SI ZAP 0458 – ZAP, fond Okupacijske mestne občine Ptuj (SI ZAP 0458).

Zorko, Andrej (2011): Wehrmannschaft Štajerske domovinske zveze: zgodovinski razvoj in organiziranost na Spodnjem Štajerskem 1941–1945. Ljubljana, Muzej novejšje zgodovine Slovenije.

Žižek, Aleksander (2007): Slovenci, Vindišarji, Spodnještajerci in banditi. Acta Histriae, 15, 2, 747–768.

Žnidarič, Marjan (2014): Četrta operativna cona: Pregled zgodovine nacistične okupacije in osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem, Koroškem in v Prekmurju. Ljubljana, Združenje borcev za vrednote NOB Slovenije.